

Erwin Köstler

Cankar med moderno in avantgardo

Dušan Pirjevec je v svoji monografiji *Ivan Cankar in evropska literatura* opazil, da “njegovo delo kot literatura, kot umetnost za nas ni več zares in v celoti živo”; v bistvu, da gre “najbrž za to, da njegovega, za naše razmere naravnost nepreglednega opusa, še do danes nismo mogli konkretizirati. Doživljamo ga še vedno kot čisto dvosmiselnost, kar je še posebej razvidno iz tega, da se sicer navdušujemo nad njegovo idejno prodornostjo in družbenopolitično borbenostjo, medtem pa so naše sodbe o tako imenovanih estetskih kvalitetah njegovih del večinoma zelo previdne, nejasne, abstraktne, sentimentalne, tradicionalno sladkobne ali pa celo docela odklonilne” (Pirjevec, 1964, 453–454).

Medtem so se časi seveda spremenili, stroka se je razmahnila, izšlo je Cankarjevo *Zbrano delo* z izčrpnimi komentarji, ki se še danes priporočajo kot vir za najrazličnejše podatke, izšla je množica monografij, člankov in stališč, ki so določili mesto Cankarjeve estetike, tako da se pravzaprav ni treba bati, da bi ostalo preveč nekonkretnega v opisovanju Cankarjevega literarnega opusa.

In vendar je Pirjevčeva opazka ohranila svojo aktualnost. Po eni strani zato, ker se Cankarja v bistvu obravnava kot klasika, o katerem je že vse bistveno povedano. Po drugi strani se je cankarologija morda nekoliko preveč ukvarjala z *interpretacijo* določenih vidikov v njegovih literarnih delih in je nekoliko otrpnila v svojih tradicionalnih pogledih, tako da je pravi prostor za razvijanje novih pristopov do Cankarjevega dela zunaj tega ožjega sklopa reprezentativnega cankarjeslovja.

Danes v cankarologiji ni več avtoritativnega, prevladujočega mnenja, pojavili so se novi diskurzni modeli in iz različnih izhodišč iščemo nove poti, po katerih bi lahko prišli do aktualnega ovrednotenja Cankarjevega dela. Čeprav se je diskurz deloma spet ideologiziral, štejem za zelo pozitiven razvoj, da se je cankarologija predramila iz spanja pravičnih in da se danes spet kaže priložnost za produktivne spore.

Seveda traja, da se te spremembe uveljavijo kot izhodišče za nove reprezentativne monografije in nova kritična raziskovanja, ki bi prispevala tudi k mednarodnemu diskurzu o modernizmu. Predvsem nam manjka sintetični prikaz Cankarjevega dela, ki bi upošteval njegovo esejistiko in kulturnokritično pisanje. Modernizem kot diskurzivna kategorija se je v tradicionalni cankarologiji večinoma nanašal na motivne in slogovne prvine simbolizma, torej na podedovane literarne kategorije, ki da jih je Cankar po svoje razvijal naprej. Po drugi strani pa je pojem modernizma v teoretskih diskurzih veliko širše zasnovan in se nanaša na celotno obdobje, v katerem literatura med drugim nastopa kot akter v splošnem družbenem diskurzu. Razprave, ki bi ovrednotile celotno Cankarjevo delo na širši kulturološki osnovi, so v bistvu nujno potrebne.

Zanimiv in produktiven korak v nakazano smer vidim (čeprav gre za izrazito obravnavo stilizmov) v monografiji Jožice Čeh *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi* (Čeh, 2001). Na podlagi interakcijske teorije je avtorica usmerila pogled na funkcionalnost tekstovnih stilizmov, med katerimi se nam prikaže metafora v zadnji konsekvenci kot družbeni ali družbeno učinkovit konstrukt. J. Čeh sicer v monografiji sklepa, da je “na ravni Cankarjevega besednega sloga delovala novoromantična in simbolistična estetika lepote, zaradi česar se pisateljeve disonance niso zaostriale v dramatične kontraste, ki bi jih na ravni sloga določala ekspresionistična estetika intenzitete” (Čeh, 2001, 266). Ko pa omenja, da je “modalne in eksplozivne stilizme” – ki jih je imel Zadavec za “izhodišče za ‘modalno ubrane in burne, dramatične stilizme’ slovenskega ekspresionizma” – najti že v *Cankarjevi zgodnji prozi* (Čeh, 2001, 206), že presega tradicionalno periodizacijsko načelo. Seveda je stvar špekulacije, kako ovrednotimo stilizme in kje iščemo njihov izvor, v osebi, času, zgledih. Je pa verjetno, da se učinek enega in istega s kontekstom spreminja, kar tudi ugotavlja J. Čeh, ko piše, da “učinkovitost metafore ni odvisna od procesa nastajanja, marveč od njene funkcionalnosti v določenem kontekstu” (Čeh, 2001, 17). To pomeni, da stilizem, ki v zgodnji Cankarjevi prozi še ni bil ekspresionističen, to lastnost lahko dobi v njegovi pozni prozi. Vsekakor je zanimivo, da zametke disonantnega ekspresionističnega sloga, neodvisne od izvora, očitno lahko najdemo že pri zgodnjem Cankarju.

Kakor koli že, mislim, da se moramo spet lotiti tudi Cankarjeve publicistike, njegovih predavanj in kulturnozgodovinsko pomembnih govorov, kajti zdi se, da se cankarjeslovje teh tekstov trenutno izogiba. Če bi jih upoštevali, bi to seveda vplivalo na obravnavo Cankarjevega literarnega ustvarjanja, ker bi se morali raziskovalci med drugim ozreti tudi na

ideološke osnove Cankarjeve literarne poetike. Dandanes bi že moralo biti možno, da opišemo soodvisnosti, prehode in interakcije med literaturo in konkretno družbeno dejavnostjo, ne da bi se ujeli v ideološko past.

Cankarjeva družbena dejavnost se manifestira v številnih tekstih, ki so iz dobrih razlogov natiskani v dveh debelih zvezkih *Zbranega dela*. Zelo zanimivo je v tem sklopu na primer vprašanje, na katerih mestih in kako Cankarjev estetski diskurz odločilno presega literaturo kot avtonomni sistem vrednot in kakšno funkcijo Cankar pripisuje estetskim kategorijam znotraj celotnega družbenega sistema. Če sem v naslovu svojega referata nakazal Cankarja kot avtorja med moderno in avantgardo, sem v prvi vrsti meril na taka vprašanja, ki trenutno ne spadajo v okvir cankarologije.

Pojem avantgarde, kot vemo, ni tako jasen, kot to sugerira periodizacija umetniških ali literarnih obdobj, ki loči "zgodovinsko avantgardo" od predavantgardistične "moderne". Saj je sama avantgarda pojem, ki je tesno povezan z razumevanjem moderne in je v rabi od zgodnjega 19. stoletja v najrazličnejših sklopih, od zgodnjih francoskih socialistov prek slikarskega impresionizma do politično konotiranih, borbenih parol pred prvo svetovno vojno in med njo (Metzler, 2009, 4–5). Umetniška avantgarda kot zgodovinski pojav, ki so mu dali to ime šele po drugi svetovni vojni, ali bolje rečeno: avantgarde – so sestavni del modernizma, "po eni strani", kot eksplicira Peter V. Zima, "ker najdemo avantgardistične postopke v modernističnih romanih in dramah, po drugi strani pa, ker imata modernizem in avantgarda skupne politične in eksistenčne probleme" (Zima, 2001, 30).

S tega vidika je moderna (ki se glede književnosti fin de siècle po navadi istoveti s simbolizmom) sestavina modernizma in ne le obdobje, v katerem je prišlo do estetske avtonomizacije literature (medtem ko avantgarda menda ni bila zainteresirana za avtonomnost literarnega dela). Z nastopom avantgard se moderna seveda ne neha, prej bi rekli, da prihaja do soobstajanja različnih oblik modernizma, ki si ne samo nasprotujejo, ampak se dotikajo, prepletajo, dopolnjujejo in si deloma postavljajo iste cilje. Če bi razumeli avantgardo le kot prelom s starim in preživelim ter kot radikalni odstop od obstoječih vrednot, bi skonstruirali absolutna nasprotja in razvoj brez prehodov, ki ga v resnici seveda ni bilo.

Ob soobstoju različnih oblik modernizma se nam zdi čisto naravno, da so zastopniki slovenske avantgarde (kako izolirani naj so tudi bili) Cankarja častili kot predhodnika in kot poroka lastnih stremeljenj. "Pri nas," piše Anton Podbevšek leta 1922 v svojem *Odlomku o umetnosti z ozirom na sodruga Ivana Cankarja*, "je pričel prvi odločno propagirati to pravo umetnost sodrug Ivan Cankar, največji subjektivist izmed 'modernih' koncem pretečenega stoletja, osebnost, ki bi jo lahko krstili z očetom, zakaj

postavil je temelj slovenski knjiŹevnosti. Ta naŹ veliki romar je prav na kratko obračunal s kretenskim pojmovanjem umetnosti, ki so ga imenovali ob njegovem času ‘pozitivna ideja’” (PodbevŹek, 1921). Ne glede na vpraŹanje, kaj je miŹljeno z besedno zvezo “prava” umetnost, bode v oči patos, s katerim se PodbevŹek polaŹa a svojega poroka kot “sodruga” – kar je seveda utemeljeno v politični usmerjenosti Cankarja in kar spet prispeva k njegovemu postumnemu uvrŹanju v idejno območje PodbevŹkovih lastnih avantgardističnih poskusov. Opazno je tudi “avantgardistično” zaznamovano besediŹe: Cankar kot “propagator” umetnosti itd. (ob formulacijah, ki kaŹejo v nasprotno smer: avtor uvrŹa Cankarja kot “subjektivista” Źe v “moderno” 19. stoletja, zraven pa ga precej konvencionalno označuje kot “očeta”). Povezovalni element, ki ga PodbevŹek poudarja, osvoboditev “umetnosti” (ne samo literature) od strankarskega utilitarizma, pa je najti v stremljenju po revolucionarni preobrazbi duha ter po politični in socialni preobrazbi druŹbe, ki jo je Cankar vsaj v zadnjih letih svojega Źivljenja zelo eksplicitno anticipiral.

Da nas ne zanese v nekritične identifikacije in konstruiranje soodvisnosti, ki jih v resnici ni bilo, se je treba vpraŹati, kako naj produktivno obravnavamo idejne kontinuitete med Cankarjem in zgodovinsko avantgardo. Gre v resnici le za vpraŹanje recepcije? Ali lahko upravičeno izhajamo iz konkretnejŹih idejnih povezav, ki jih bo morda treba Źele ugotoviti? Tu se pojavijo nekateri problemi, ki izvirajo iz različnih literarnozgodovinskih konstrukcij “zgodovinskih avantgard” na eni in “moderne” na drugi strani. Ali je vseeno mogoče določiti prehode, ki bodo upravičili uvrŹanje Cankarja na vmesno polje med moderno in avantgardo ter dopustili bolj Źivo in določno predstavo o njegovem pisateljskem delu, brez vsakrŹnih metafizičnih Źpekulacij?

Na ta vpraŹanja danes seveda Źe ne morem odgovoriti. Dovolite pa, da opozorim na nekaj temeljnih tem, ki bi se jih spet spla alo obravnavati v okviru univerzitetnega kurikulumu, saj se nanaŹajo na Cankarjeve lastne teoretske predpostavke o literaturi, o funkcijski soodvisnosti literature in druŹbenih pojavov, o tehnizaciji kulture itn.¹ Źe v eseju *Dragotin Kette* iz leta 1900 Cankar načenja problematiko estetske avtonomnosti literature – tu Źe ob razmejitvi od “artizma” (tj. mrtvega formalizma Stritarjeve Źole) in od “laŹi”, da umetnost stoji sama zase; nadarjenemu pesniku, tako argumentira Cankar, je literatura le sredstvo, ne namen (Cankar, 1900a). Kot vemo, je Cankar branil avtonomijo umetnosti pred diletantskim strankarskim utilitarizmom tedanje slovenske literarne kritike in razvijal svojo lastno estetiko

¹ V nadaljevanju povzemam ugotovitve ali vpraŹanja, ki so se mi porodili ob Źtudiranju in prevajanju Cankarjevih kritičnih in političnih spisov in ki Źe čakajo sistematično obravnavo. Za bolj obŹiren prikaz gl. Köstler, 2008.

ob antiutilitarnih načelih. Poleg tega je kot kritik, esejist in celo kot politik aktivno sodeloval pri določanju mesta literature v družbi. Tudi med svojo kandidaturo za državni zbor je Cankar v predavanju *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* postavil umetnost programatično v ospredje. Zanimivo vprašanje bi bilo, če in kako se Cankarjevo propagiranje revolucionarne koncepcije družbe ujema z avtonomističnim pojmovanjem umetnosti v moderni, ki, kot vemo, v skrajnem primeru vodi v hermetizem. Zanimivo je že dejstvo, da Cankar poetovi drži v družbi pripisuje posebno družbeno vlogo in da je on sam uresničil modernističen koncept poeta intelektualca, s katerim je tematiziral tudi interakcije med zasebnim in javnim.

V nemško napisani kritiki *Skizzen* iz leta 1900 Cankar ugotavlja, da se tehnizacija resničnosti odraža tudi v modernem slogu; splošnemu hitenju in strahu, da se bo morda treba ustaviti, ustrežata kratki epigramski slog in črtica kot izstopajoča literarna oblika (Cankar, 1900b). Tu prihaja do izraza funkcionalnostni koncept literarnega sloga.

Že omenjeno predavanje *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* iz leta 1907, v katerem je obravnavano odtujevanje med slovenskim intelektualcem in proletarskim ljudstvom kot bankrot slovenske družbe, je hkrati razprava o materialni osnovi kulture na podlagi marksistične zgodovinske filozofije. Ker se slovenska buržoazija ne zanima za duševni napredek in proletarskemu ljudstvu krati izobrazbo in s tem udeležbo pri kulturnem napredku, je dvig kulture pričakovati iz socialne in politične emancipacije proletarskega ljudstva, ki da je edini upravičeni dedič slovenske kulture (Cankar, 1907).

V svojem predavanju *O slovenski literaturi* iz leta 1911 Cankar skicira delovno polje sodobne literarne zgodovine in ga pojmuje *interdisciplinarno*; literarna zgodovina naj bi bila splošna kulturna zgodovina in naj bi prikazala, pod katerimi vplivi in v katerih političnih in socialnih razmerah se je slovstvo razvijalo (Cankar, 1911). Ta, iz funkcionalnega vidika zelo zanimivi spis, je spet opazno spričevalo za Cankarjevo izrazito politično stališče do kulturnega delovanja.

O tem, kaj je Cankar menil o Marinettiju in njegovem futurizmu, o povečevanju stroja itd., lahko samo ugibamo, saj, kolikor vem, ni neposrednega dokaza za tematizacijo futurizma ne v njegovih spisih ne v pismih. Mislim pa, da si lahko predstavljamo, kaj mu je futuristično gibanje pomenilo. Vsaj v enem spisu, v katerem se ukvarja s porajajočim se fašizmom v Italiji, v kratkem eseju *D'Annunzio* iz leta 1915, je Cankar konkretno spregovoril o nečem, kar se posredno tudi nanaša na futuriste: o pesniku, ki je svoj lastni reklamni strateg in o samoinscenaciji pesnika kot vojskovodje. V tem pamfletu, v katerem Cankar argumentira tako rekoč le estetsko (kar je morda tudi funkcija cenzure), D'Annunzia obsoja ne le

zaradi imperialistične države, ki jo reprezentira ("estetika tatvine"), ampak tudi kot amoralnega egomana, ki je predvsem "evangelist svojega imena", ne pa pesnik (Cankar, 1915). Neizrečena, a vendar prisotna je implicitna *lastna* vloga, ki jo Cankar gestično prevzame kot vodilni pisatelj in javna oseba, ki v kritični situaciji povzdigne glas in nastopi z avtoritativnim mnenjem.

Nazadnje bi še omenil Cankarjev emfatični govor *Slovenska kultura, vojna in delavstvo*, ki ga je imel 1. junija 1918 v ljubljanskem Mestnem domu (Cankar, 1918). V njem poudarja nujnost razrednega boja in poziva slovenske intelektualce k solidarizaciji s proletariatom, ki mora biti usposobljen za izpolnjevanje svoje zgodovinske naloge. Cankar eksplicitno govori o dolžnosti intelektualcev voditi slovensko ljudstvo k "svetovni kulturi". Ljudstvo, ki se je v vojni zavedelo kulture kot svoje največje vrednote, samo hrepeni po izobrazbi. Tu opiše tudi matere kot nosilke razrednega boja, ki naj pripovedujejo svojim otrokom o vzrokih revščine, s svojim pripovedovanjem pa naj hkrati posredujejo zgodovinske perspektive za nacionalno samozavest doraščajoče generacije. Morda je tudi zanimivo, da je Cankar še isti dan po svojem govoru pristopil k delavski zvezi Svoboda, ki ga je bila povabila, saj ta simbolni akt vrže tudi luč na držo intelektualca, ki se organizira kot delavec.

Če tako glasno poudarjam Cankarjevo pripadnost socialistični ideologiji, tega ne delam zato, ker bi se mi ta ideologija zdela "ta prava" (kot se je na primer Podbevšku), ampak ker je socialistično mišljenje tisto, ki ga je Cankar sam manifestiral v številnih spisih in javnih nastopih, socializem je znotraj predmeta in ne stvar interpretacije. Brez upoštevanja te ideološke pripadnosti in iz nje izvirajočega pojmovanja moderne bi osrednje tematske pojave v Cankarjevi literaturi razumeli napačno ali pa jih sploh ne bi. Kot politik prav gotovo ni bil simbolist, kot kulturni kritik tudi ne. In ni bil simbolist v svojem zadnjem govoru, v katerem je kot intelektualca načrtoval pot novi družbi. Seveda je njegov specifični literarni slog prisoten tudi v esejih in govorih, tudi v teh, ki so najbolj socialistično zasnovani. Mislim pa, da že iz naštetega dobimo nekoliko drugačno podobo o avtorju, kot jo poznamo iz prikazov, ki skušajo Cankarjevo literaturo opredeliti kot funkcijo njegove osebne (zasebne) konstitucije. Morda bi v bistvu šlo le za majhen premik pri zaznavanju Cankarjeve literature. Do danes jo pretežno ocenjujemo v kategorijah, ki kažejo nazaj, premalo pa s pogledom na tiste prvine, ki kažejo naprej. To malo statično pojmovanje avtorja na ozadju že nekoliko zaprašenih predstav o moderni bi bilo treba zamenjati z dinamičnim in upoštevati, da Cankarjeva estetika odseva dobo, v kateri se na vseh koncih rojevajo nove oblike modernizma. Vsekakor kaže, da je Cankar kot literat in kot javna figura bistveno prispeval k preobrazbi duha, ki je zaznamovala tudi hotenja mladih slovenskih avantgardistov.

Literatura:

- Cankar, 1900a: Ivan Cankar: *Dragotin Kette*. Slovenski narod, 2.–6. 6. 1900, V: Ivan Cankar: *Zbrano delo*. 24. Pripravil in opombe napisal Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije 1975, 65–81.
- Cankar, 1900b: Ivan Cankar: *Skizzen*. Der Süden, 10. 10. 1900. V: Ivan Cankar: *Zbrano delo*. 24. Pripravil in opombe napisal Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije 1975, 90–93.
- Cankar, 1907: Ivan Cankar: *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*. V: Ivan Cankar: *Zbrano delo*. 25. Pripravila in opombe napisala Dušan Voglar in Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije 1976, 158–183.
- Cankar, 1911: Ivan Cankar: *[O slovenski literaturi]*. V: Ivan Cankar: *Zbrano delo*. 25. Pripravila in opombe napisala Dušan Voglar in Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije 1976, 207–218.
- Cankar, 1915: Ivan Cankar: *D'Annunzio*. Slovenski narod, 12. 7. 1915. V: Ivan Cankar: *Zbrano delo*. 24. Pripravil in opombe napisal Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije 1975, 240–242.
- Cankar, 1918: Ivan Cankar: *Slovenska kultura, vojna in delavstvo*. Naprej, 6.–7. 6. 1918. V: Ivan Cankar: *Zbrano delo*. 25. Pripravila in opombe napisala Dušan Voglar in Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije 1976, 250–255.
- Čeh, 2001: Jožica Čeh *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo 2001. (Zora. 13.)
- Köstler, 2008: Erwin Köstler: *Nachwort*. V: Ivan Cankar: *Weißer Chrysantheme. Kritische und politische Schriften*. Aus dem Slowenischen übersetzt, mit Anmerkungen und einem Nachwort versehen von Erwin Köstler. Klagenfurt/Celovec: Drava 2008, 425–448.
- Metzler, 2009: *Metzler Lexikon Avantgarde*. Ur. Hubert von Berg, Walter Fähnders. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler 2009.
- Podbevšek, 1921: Anton Podbevšek: *Odlomek o umetnosti z ozirom na sodruga Ivana Cankarja*. V: Naprej 279 (10. 12. 1921), ponatisnjen v: Rdeči pilot. Mesečnik prevratne mladine za duhovno revolucijo I/1 (15. 6. 1922), 3.
- Pirjevec, 1964: Dušan Pirjevec: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: Cankarjeva založba 1964.
- Zima, 2001: Peter V. Zima: *Moderne / Postmoderne. Gesellschaft, Philosophie, Literatur*. (2. izdaja.) Tübingen, Basel: A. Francke. 2001.